

معرفی میرزا محمد سیل اخباری و نگاهی به نسخ خطی و سبک شعر او

مریم جلالوند، زهرا قرقی*، غلامرضا داودی پور

۱- گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۲- گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

سال هفدهم، شماره یازدهم، بهمن ۱۴۰۳، شماره پی در پی ۱۰۵، صص ۱۸۰-۱۴۷

DOI: <http://10.22034/bahareadab.2025.17.7631>

نشریه علمی سبک شناسی و تحلیل متون نظم و نثر فارسی

(بهار ادب سابق)

چکیده:

هدف و زمینه: نسخه‌های خطی میراث مکتوبی از دل تاریخ و تمدن ملت‌ها میباشند و از این جهت از اهمیت بالایی برخوردار هستند که ما را با فرهنگ و اندیشه گذشتگان آشنا میسازند. از خلال نسخه‌های خطی میتوان به تاریخ، اندیشه و عقاید انسان‌های اعصار مختلف پی برد. بررسی محتوا و ساختار نسخه‌های خطی در هر دوره و حوزه‌ای میتواند کمک موثری به شناخت سبک، عوامل تاثیرگذار، شناخت و ترویج دستاوردهای علمی، فرهنگی و فکری اعصار مختلف باشد. یکی از این میراث‌های مکتوب ماندگار، نسخه‌خطی دیوان اشعار میرزا محمد سیل اخباری از شاعران و نویسندگان قرن سیزدهم هجری در دوره قاجاریه است. وی شیعی مذهب بوده و اشعار مدحی فراوان در مدح و منقبت ائمه اطهار (ع) دارد. همچنین یکی از چهره‌های مشهور در منابع قاجاریه بوده و در بسیاری علوم مهارت داشته و کتابهای متعددی در فقه، کلام، و دفاع از تعالیم اخباریه و مخالفت با تعالیم اصولیان نوشته است، که اکثر آنها به چاپ رسیده‌اند. ولی دیوان شعر وی مغفول مانده است، از این رو پژوهش حاضر به معرفی دیوان اشعار سیل اخباری که شامل غزلیات، قصاید، مثنوی، رباعی، قطعات و دیگر قالبهای شعری میباشند و نیز شناختن افکار و عقاید وی، که در میان اشعارش انعکاس یافته است و تا کنون کسی به تصحیح و تحشیه آن نپرداخته و جنبه‌های شاعری سیل در عصر و دوره‌ای که زندگی میکرده میپردازد.

روش تحقیق: روش تحقیق در تهیه این پژوهش با توجه به نسخه‌های خطی این دیوان که در کتابخانه مجلس شورای اسلامی موجود است و همچنین منابع دیگر کتابخانه‌ای به صورت تحلیل محتوایی صورت گرفته است.

تاریخ دریافت: ۱۴ فروردین ۱۴۰۳
تاریخ داوری: ۱۷ اردیبهشت ۱۴۰۳
تاریخ اصلاح: ۰۳ خرداد ۱۴۰۳
تاریخ پذیرش: ۱۷ تیر ۱۴۰۳

کلمات کلیدی:

سبک‌شناسی، نسخه‌خطی، میرزا محمد سیل اخباری، قرن سیزدهم، شناخت سبک

* نویسنده مسئول:

z_ghoroghi@iau.tnb.ac.ir ✉
۷۷۰۰۹۸۳۸ (۲۱ ۹۸+)

یافته‌ها: بررسی اشعار و شناخت توانمندیهای سیل اخباری در به کار بردن آرایه‌ها و صنایع لفظی و ادبی و چگونگی روزگارش و غیره، به خوبی نشان دهنده این است، که سیل در سرودن شعر نیز، مانند علوم دیگر بسیار مهارت داشته است و در این راه پیرو و پایبند سنتهای ادبی، به ویژه مدیحه‌سرایی بوده است. در کنار تمام صناعات شعری که وی از آنها بهره برده، بیشتر به صنعت تلمیح توجه داشته است، که آن را بنابر مقتضای حال، مخاطب و مطلوب به شیوه‌های هنرمندانه به کار برده است.

نتیجه‌گیری: سیل به دو زبان عربی و فارسی شعر سروده است، بسیار تحت تاثیر شاعران پیش از خود از جمله حافظ بوده و ضمن بهره‌مندی از انواع آرایه‌ها و ترفنها و تکلفهای ادبی نظیر موازنه، مراعات نظیر، التزام، حرف‌گرایی، ارداد و تسهیم، از صنعت تلمیح بسیار برده است. در انواع قالبهای شعری، هنرآزمایی کرده و از اصطلاحات عرفانی به طرز چشمگیری در اشعارش استفاده کرده است. بنمایه اشعارش بیشتر مدحی و عاشقانه_عارفانه است. وی به جهان و مادیات توجهی نداشته و این نکته را فراوان در اشعارش بیان کرده است.

ORIGINAL RESEARCH ARTICLE

Introduction of Mirza Mohammad Sail Akhbari and a look at his manuscripts and poetry style

M. Jalalvand, Z. Ghoroghi*, Gh. Davodipour

1- Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

2- Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 02 April 2024

Reviewed: 06 May 2024

Revised: 23 May 2024

Accepted: 07 July 2024

KEYWORDS

Stylistics, manuscript, Mirza Mohammad Sil Akhbari, 13th century, recognition of style

*Corresponding Author

✉ z_ghoroghi@iau_tnb.ac.ir

☎ (+98 21) 77009838

ABSTRACT

BACKGROUND AND OBJECTIVES: Manuscripts of written heritage are from the heart of the history and civilization of nations and are of great importance because they introduce us to the culture and thought of the past. Through manuscripts, one can understand the history, thoughts and opinions of people of different ages. Examining the content and structure of manuscripts in any period and field can be an effective help in knowing the style, influential factors, knowing and promoting the scientific, cultural and intellectual achievements of different ages. One of these lasting written legacies is the manuscript of Mirza Mohammad Sil Akhbari's collection of poems by poets and writers of the 13th century Hijri during the Qajar period. He is a Shiite and has many praise poems in praise of Imam Athar (AS). He is also one of the famous figures in the Qajar sources and has expertise in many sciences and has written numerous books on jurisprudence, theology, and defending the teachings of the Akhbariyya and opposing the teachings of the Usulians, most of which have been published. But his poetry divan has been neglected, therefore the present study introduces the divan of Sil Akhbar poems which includes sonnets, masnavis, quatrains, pieces and other poetic forms, as well as introducing his thoughts and opinions, which are reflected in his poems and up to now. No one has corrected it and deals with the poetic aspects of Sil in the age and period he lived in.

METHODOLOGY: The research method in the preparation of this research is based on the manuscripts of this court that are available in the library of the Islamic Parliament and also other sources of the library, which will be in the form of content analysis.

FINDINGS: Examining Sil Akhbari's poems and understanding his capabilities in using arrays and verbal and literary arts and his times, etc., clearly shows that Sil was very skilled in writing poetry, like other sciences, and in this way He has been a follower of literary traditions, especially eulogies. Along with all the poetic arts that he used, he paid more attention to the allusion art, which he used in an artistic way according to the needs of the present, the audience and the desired.

CONCLUSION: Seal wrote poetry in both Arabic and Persian languages, he was greatly influenced by the poets before him, including Hafez, and while benefiting from all kinds of arrays and allusions and literary tasks such as balance, respect for example, commitment, literalism, observation and sharing, from industry. He has taken a lot of hints and proved his power as a poet in this field. He has experimented in various poetic formats and has used mystical terms in his poems. The theme of his poems is mostly praise and romance. He did not pay attention to the world and material things and expressed this point in his poems.

DOI: <http://10.22034/bahareadab.2025.17.7631>

NUMBER OF REFERENCES	NUMBER OF TABLES	NUMBER OF FIGURES
 44	 0	 0

مقدمه

سرزمین شاعر پرور ایران در قرن سیزدهم هجری که همزمان با سلطنت قاجاریه است، همچون دوره‌های پیشین شاعران بسیاری را در دامان خود پرورش داده است. با مطالعه تاریخ ادبیات ایران آشکار میشود که در هر عصر و دوره‌ای، حامیان اصلی شعر غالباً پادشاهان و امیران بوده‌اند زیرا آثار ادبی مخصوصاً شعر، ماندگارترین و تأثیرگذارترین وسیله تبلیغ در نشان دادن صفات و بیان کشور گشایی و کشورداری این طبقه بوده است. یکی از دوره‌های قابل ملاحظه در تاریخ ادبیات ایران، دوره قاجار است. چنانکه در مقدمه دیوان فتحعلی شاه، به این موضوع اشاره شده است و گفته شده: «نظم و نثر فارسی نسبت به دوره افشاریه و زندیه رشد و پیشرفت زیادی نموده است تا حدی که برخی آن را از لحاظ تاثیر بر سبک نظم و نثر فارسی و کثرت شعر و نویسندگان نسبت به دوره قبل دوران ترقی زبان و ادبیات فارسی نامیده‌اند.» (گل‌محمدی، ۱۳۷۰، ص ۳۱) «در این دوره فضلا و ادبای بسیاری ظهور کردند و کتب تاریخی و علمی بسیاری تألیف کردند و حتی مجتهدان بزرگ هم به شعر و شاعری روی آوردند و اشعار فراوانی از خود به جای گذاشتند تا قرن سیزدهم یکی از قرون برجسته و ممتاز ادبیات فارسی به شمار رود.» (تجربه‌کار، ۱۳۵۰، ص ۳۵).

یکی از شعرای این دوره که دیوانی مشتمل بر ۴۱۶۷ بیت در انواع قالب‌های شعری دارد «سیل اخباری» است. به زندگی و آثار این شاعر در بسیاری از منابع متقدم و متأخر مانند: ذریعه شیخ آقا بزرگ، روضات الجنات، فهرس التواریخ و غیره، اشاره شده است. خود او نیز، در کتاب رجال خود با عنوان «صحیفه احوال صفا» (نسخه مجلس، ص ۳۴۴) شرح حالی از خود آورده است. ولی دیوان شعر وی مغفول مانده و به صورت نسخه خطی موجود است. «در ذریعه شیخ آقابزرگ به دیوان عربی این شاعر به عنوان دیوان الاخباری اشاره شده است و چون شیخ آقابزرگ، دیوان فارسی وی را ندیده و از تخلص وی اطلاعی نداشته، در حرف "سین" آن را ذکر نکرده است و در فهرست دیگری نیز که نگارنده دیده نام این دیوان و محل وجود آن دیده نشده، بلکه صاحب دیوان از بعضی شاگردان ناظم دیوان نقل کرده‌اند که، در کتاب خود گفته دیوان استاد نزد من حاضر نیست.

معلوم میشود که این نسخه دیوان بسیار کمیاب بوده و تا جایی که معاصران و شاگردان ناظم هم آن را نداشته‌اند، پس اهمیت و ارزش این نسخه واضح خواهد بود و شاید منحصر به فرد باشد» (مقدمه دیوان سیل، سید محمد جزائری، شماره نسخه: ۱۳۶۴۸، ص ۱)

درباره اشعار، نسخ خطی دیوان، سبک شعر او به صورت مفصل تحقیقی صورت نگرفته است. در این مقاله ابتدا ضمن معرفی سیل و دیوان اشعار فارسی وی معرفی مبسوط نسخ خطی دیوان وی انجام گرفته است و در پایان نیز سبک شعر سیل از نظر ادبی فکری و زبانی بررسی شده است. این مقاله ضمن معرفی دقیقتر سیل و شعر او و مشخص نمودن جایگاه این شاعر در دوره حیات وی، میتواند در تحقیقات پیرامون سبک شعر دوره قاجار نیز مفید باشد. «او معاصر مظفر جلال‌الدین عالی‌گهر معروف به شاه عالم تیموری هندی و پسرش محمد اکبر شاه دوم و سلطان مصطفی و سلطان محمود عثمانی است. وی در دولت سلطان محمد قاجار و فتحعلی‌شاه قاجار به ایران آمد.» (ذریعه شیخ آقابزرگ تهرانی) تصحیح این دیوان، با عنایت به سه نسخه موجود که در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری میشود، انجام خواهد گرفت. نگارندگان در این پژوهش کوشیده‌اند تا ضمن معرفی سیل

و دیوان اشعار فارسی وی به بررسی ویژگیهای شعری و سبکی او و دیدگاههای نهفته در اشعارش، برای شناخت هر چه بیشتر این اثر ارزشمند پردازند.

پیشینه‌ی تحقیق: سیل اخباری از چهره‌های مشهور دوره قاجاریه است، کتب زیادی در حوزه‌های علوم مختلف از وی به چاپ رسیده است، در مورد شرح احوال و زندگی و آثار این شاعر در کتابهایی چون: اخباریگری تاریخ و عقاید، ناسخ التواریخ، اکسیر التواریخ، نجم‌الولایه لمن اراد الهدایه، روضات الجنات، که در پژوهش حاضر بدانها نیز اشاره شده است، اطلاعاتی آمده است. ولی در باب بررسی نسخه خطی دیوان اشعاری وی تا به حال مطلبی و یا کتابی منتشر نشده و توسط کسی مورد تصحیح و پژوهش قرار نگرفته است. مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه دکتری مریم جلالوند میباشد.

معرفی شاعر

میرزا محمد اخباری، متخلص به سیل، متولد (۲۱ ذیقعد ۱۱۷۸ ق_ ۲۸ ربیع الاول ۱۲۳۲ ق)، فرزند عبدالنبی بن عبدالصانع نیشابوری استرآبادی، فقیه، محدث و از پایه‌گذاران مکتب اخباریه و از شعرای عهد قاجار است.

وی در کتاب نجم‌الولایه لمن اراد الهدایه، که از خود اوست، بیتی از خود با تخلص «سیل» آورده است:

فیض است روان ز سیل دریای شهود بر دشمن و دوست مستوی یا معکوس (نجم‌الولایه، ص ۳۷)

میرزا محمد در اکبر آباد یا فرخ آباد در سرزمین هند، دیده به جهان گشود (آقابزرگ، ۲۲۱/۱۴). جدش عبدالصانع از مردم استرآباد و پدرش عبدالنبی مقیم نیشابور بود که بعدها به هند مهاجرت کرد. وی مکتباً به ابواحمد و معروف به میرزا محمد اخباری و محدث نیشابوری (۱۲۳۲ ق)، شخصی عالم بود که در علوم غریبه نیز دستی داشت و افزون بر آن، شصت هزار بیت شعر به فارسی و عربی سرود.

میرزا محمد تحصیلات مقدماتی خود را در هندوستان به انجام رسانید و در حدود بیست سالگی برای گزاردن حج، با خانواده راهی حجاز شد و در آنجا مشغول تحصیل شد.

میرزا محمد، از اخباریان تندرو و شاید از جهاتی، تندترین آنها بود؛ چرا که تقریباً سراسر عمر علمی خود را به جدال و نزاع با فقها و مجتهدان اصولی گذراند و در این راه، جسارت‌های بسیاری کرد.

وی از ویژگیهایی زیادی چون قدرت علمی برای تبیین دیدگاه‌ها، قدرت جذب مرید حتی در سطوح بالا، جسارت در اظهارنظر، مکاتبه با شهرها و فراهم آوردن هواداران، استفاده از مسأله ولایت و متهم کردن مخالفانش به سنی‌گری و اموی مسلکی که میتوانست یک فرقه را در داخل شیعه پدید آورد و او را به عنوان یک رهبر قدرتمند برای آن مطرح کند، برخوردار بود.

مخالفت و جدلهایش با اصولیان باعث شد تا وی عراق را به قصد تهران ترک کند، وی در تهران بسیار مورد احترام فتحعلی‌شاه قاجار بود، ولی مخالفت علمای اصولی با وی و بویژه کتابی که کاشف‌الغطاء در رد اخباریه نوشت و برای شاه فرستاد، باعث شد تا شاه حمایتش را از محمد میرزا بردارد، در نتیجه وی پس از چهار سال به عراق بازگشت و به کاظمین رفت، وی با حضور دوباره خود در عراق، بی‌پروا در مجالس و منابر، سب و شتم مجتهدان را بر زبان میراند (بهشتی، ابراهیم، ص ۱۶۷).

تا اینکه علمای کربلا پس از تفسیق و تفجیر و تکفیر خون او را مباح کردند و فتوای به قتلش دادند و اسباب و اشیاء خانه او را غارت کردند. (لغت‌نامه دهخدا)

در کتاب ناسخ التوایخ آمده است: «از قضا وقتی به بغداد رسید که در میان اسعد پاشا و داود پاشا بر سر وزارت بغداد کار به خصومت میرفت، در این وقت اسعد پاشا با حاجی میرزا محمد ابواب موالات و مضافات را گشاده داشت تا به صفای ضمیر و حسن تدبیر او را مدد کند و بر خصم غلبه دهد. داود پاشا که نیز حاجی میرزا محمد را آزموده داشت بترسید و پیش از آنکه دشمن بر وی چاشت کند، شام بر او خورد و در نهانی عوام ابوابش بغداد را بر شورانید تا به یک‌بار غوغا برداشتند و هم‌آواز گفتند «حاجی میرزا محمد کافری است جهود و مردی مردود، اگر در ازهاق روح و اراقت دمش تأخیری رود، دیر نباشد که مردم این شهر را از راه بگرداند و به چاه اندازد و هر مؤمن موحد را کافری ملحد سازد».

در این هنگام حاجی میرزا محمد در خانه خود نشسته با محرمان خود سخن پیوسته بود که من انجام کار خود دیده و دانسته‌ام، همانا از مدت من ساعتی بیش نمانده و ایشان هم دریغ خوردند و گفتند این چه خبر است که هرگز کس مبیناد و این از کجا گویی؟ و از کجا دانی؟ ناگاه غوغای خلق را اصفا نمودند و هنوز با خویش نیامده بودند که این شورش از کجاست و چراست که مردمان با تیغ‌ها و خنجرهای آخته اطراف خانه را فرو گرفتند و از بام و در به درون سرای آمدند و حاجی میرزا محمد را شهید کردند، خدایش بیامرزد و از باغ رضوان آرامگاه دهد (لسان‌الملک سپهر، جلد ۱، ص ۱۴۲)

معرفی نسخ خطی

سه نسخه خطی مورد استفاده در این پژوهش عبارتند از:

نسخه اول (الف)

نسخه موجود در کتابخانه مجلس شورای اسلامی به خط نستعلیق و بر کاغذ کاهی با جلد مقوای سبز عطف و گوشه تیماح نگاشته شده است.

کتابت این نسخه به شماره ۱۳۴۹۷ را میرزا محمد اخباری «میرزا محمد بن عبدالنبی بن عبدالصانع خراسانی» در ۳۵۰ برگ (۱۷۵ صفحه) انجام داده است.

در ابتدای نسخه مهر کتابخانه «باقر ترقی» دیده میشود.

اشعار آن دارای ۴۱۶۷ بیت بوده و بجز پاک‌شدگی چند کلمه در ابیات، نسخه هیچ افتادگی دیگری ندارد و دارای رکابه‌نویسی هم میباشد و مؤلف در صفحه چهار نسخه، به معرفی دیوان خود به نام «گل‌بويا» پرداخته است. در برخی صفحات قسمتهایی حاشیه‌نویسی شده است (در این حاشیه‌نویسیها ابیات یا کلماتی افزوده و یا ویرایش شده‌اند و گاهی نیز کل غزل یا قطعه‌ای در حاشیه نوشته شده است).

دیوان اینگونه آغاز میشود:

۱_ دیباچه دیوان «ص ۱_۵» آغاز: گل حمدی که در گلشن راز بر شاخسار السنه قابلیت ممکنات چارباغ عوالم جلوه‌گری نماید...

۲_ قصاید «۵_۸۳» آغاز: ذکت نازی برنات المثنائی و ذات بحرقتی صوتُ الغوانی. ۳_ غزلیات «۸۵_۳۳۶» آغاز: فاح الصباح قوموا یا ایها السکاری ساقی به گردش آور جام جهان‌نما را.

است. (ناگفته نماند اشعار این نسخه از ابتدا تا صفحه بیست و چهار به زبان عربی سروده شده است و بعد اشعار فارسی آغاز میشوند که البته گاهی در لابلای اشعار فارسی هم شعری کاملاً عربی یا به شکل مَلَمَع سروده شده است).

نسخه دوم (ب)

این نسخه نیز متعلق به کتابخانه مجلس شورای اسلامی است به خط نستعلیق بر کاغذ گاهی نوشته شده است و جلد آن، مقوا، سبز، عطف و گوشه تیماج است. نسخه حاضر دارای ۷۵ برگ است و در اول نسخه یادداشتی از سید محمد جزائری به تاریخ شعبان ۱۳۸۴ دیده میشود. این نسخه، شامل غزلیات فارسی شاعر به ترتیب حروف تهجی، یک ترکیب‌بند فارسی و یک قصیده عربی را شامل میشود و از آغاز و انجام افتادگی دارد. در لابلای نسخه اوراق سفید صحافی شده ولی چیزی در آنها نوشته نشده است. دارای رکابه‌نویسی نیز میباشد.
آغاز نسخه:

آمدی بر سر بیمار خویش خیرمقدم خیرمقدم مرحبا
یا حبیبی استمع ماذا اقول منک شکوای و انت المشتکی

پایان نسخه:

طوبی لقوم آمنوا بقلوبهم مستغفرین لهم دموع تهمع
ویل لقوم آمنت افواههم و عیونهم من ذنبهم لاتدمع.

نسخه سوم (ج)

نسخه شماره ۱۳۵۶۹/۱۲ متعلق به کتابخانه مجلس شورای ملی.

این نسخه جمعاً دارای ۶ برگ و ۲۵۳ بیت است و تاریخ کتابت و کاتب آن نامعلوم است. اشعار این نسخه با این بیت آغاز می‌شوند:
ای دوستان ای دشمنان اینک من و اینک شما
کو دوستی کو دشمنی با جلوه ذات خدا

و با این مثنوی که در مدح خداوند سروده شده با این بیت:

بیا بشنو از من کنایات را

کنایات این چند ابیات را

به اتمام می‌رسد.

بالای هر صفحه شماره دارد و از شماره ۱۴۸ آغاز شده تا شماره ۱۵۳.

نسخه اساس: با مطالعه و بررسی نسخه‌های دیوان سیل اخباری که در کتابخانه مجلس شورای اسلامی

موجود است، دریافتیم که از بین سه نسخه موجود، یکی از نسخ با شماره ۱۳۴۹۷

که تعداد صفحاتش به ۳۴۰ صفحه میرسد،

از دو نسخه دیگر کاملتر و به متن اصلی نزدیکتر است.

بر همین مینا، نسخه مذکور نسخه اساس قرار داده میشود و نسخه‌های دیگر با آن مقابله خواهند شد.

سبک‌شناسی دیوان

سبک‌شناسی تکرار و تداوم رفتارهای زبانی خاص در پیکره یک متن است در جهت تأثیری که گوینده یا نویسنده با استفاده از این روش می‌خواهد بر مخاطب خود داشته باشد. از مطالعات تاریخ این نکته کاملاً مشهود است که شاهان و درباریان و رجال حکومت به شعر و شاعری علاقه‌ای تمام داشته‌اند. شاعران درباری از مقام و منزلتی خاص برخوردار بوده‌اند، آنجا که به مدح شاه و یا شاهزادگان می‌پرداخته‌اند، آنجا که برای پیروزی و فتوحات در جنگها، این مدحها و ثناگوییها، حکم قدردانی و گاهی بهترین وسیله برای جلب رضایت و سرخوشی حاکمان به شمار می‌آمده است. همانطور که اشاره شد، شاهان قاجار نیز از این موهبت بی‌بهره نبوده‌اند و میتوان گفت، در کنار ضعف و سستی‌هایی که در دیگر امور کشور داشته‌اند، در این یک مورد (شعر و شاعرپروری) خوش درخشیده‌اند.

«از هفت تن پادشاهان قاجاریه چهار نفرشان نه تنها به شعر و ادبیات علاقه تمام داشته‌اند بلکه خود شعر هم میگفته‌اند. فتحعلی‌شاه و ناصرالدین‌شاه که سلطنتشان تقریباً یک سال مدت گرفته و به فاصله‌ای اندک از پی یکدیگر سلطنت کرده‌اند هر دو دارای دیوان شعر هستند که ابیاتی خوب هم در دیوان آن هر دو میتوان یافت.» (تجربه‌کار، ۱۳۵۰، ص ۴۱). نظر به اینکه مبنای کار شعرای دوره بازگشت ادبی بر اقتفا و تقلید از قدامت و این شعرا در تقلید میکوشند تا هم از نظر لفظ و شیوه بیان و هم از نظر محتوا و توصیفها به سرمشقهای خود نزدیک شوند و در اقتفا نیز سعی دارند تا بسیاری از اشعارشان در پاسخ به شاعران قدیم فارسی باشد؛ بنابراین وزن‌ها، ردیف‌ها و قافیه‌های شعرای سبک خراسانی و عراقی در دیوان شعرای سبک بازگشت مکرر شده است (غلامرضایی، ۱۳۸۷، ص ۲۵۷).

در دیوان «سیل اخباری» هم علاوه بر اینکه اشعاری با وزن و قافیه اشعار شاعران سبکهای خراسانی و عراقی به چشم می‌خورد، توجه این شاعر به مقوله اقتفا و مدّ نظر داشتن اشعار متقدّمینی نظیر حافظ، سعدی، وحشی بافقی و خاقانی کاملاً مشهود است و با توجه به تقسیم‌بندیهای مشهور سبکهای ادبی، شعر سیل، جزء سبک «بازگشت ادبی»، که یکی از امتیازات عصر قاجاریه است محسوب میشود.

«یکی دیگر از امتیازات عصر قاجاریه این است که نویسندگان و شاعران این دوره روش اساتید قرن سوم و چهارم را در انتخاب الفاظ و معانی برگزیدند که آن را «بازگشت ادبی» نامیده‌اند.» (تجربه‌کار، ۱۳۵۰، ص ۳۷). آن دسته از شاعران این سبک که از دوران فتحعلی‌شاه تا عصر ناصرالدین‌شاه میزیسته‌اند به دو شیوه عراقی و خراسانی نظر داشته‌اند، آنان که به دنبال ثناگستری و مدح بوده‌اند به شیوه شاعران دوره‌های سامانی، غزنوی و سلجوقی نظر داشته‌اند (غلامرضایی، ۱۳۸۷، ص ۲۵۵) و آنهایی که دستی در غزل داشته‌اند به شیوه سعدی و حافظ غزل سروده‌اند، بنابراین میتوان نتیجه گرفت که «نهضت بازگشت ادبی دو شاخه دارد: اول قصیده‌سرایی به سبک شاعران کهن خراسانی و عهد سلجوقی.... دوم غزلسرایی به سبک عراقی» (شمیسا، ۱۳۸۲، ص ۳۰۶) سیل اخباری از آن دسته شعرای بازگشت ادبی است که در دیوانش علاوه بر اینکه هر دو شاخه مذکور مشاهده میشود، در سرودن دیگر قالبهای رایج شعر فارسی نیز طبع آزمایی کرده و در این اشعار ضمن آنکه به سبکهای خراسانی

و عراقی نظر داشته است و از تاثیر زبان دوران خود نیز برکنار نبوده است و این نمایانگر آن است، که وی در شاعری نیز، مانند دیگر علوم مذکور، یدبیطایی داشته است.

وی در سرودن شعر بسیار تحت تاثیر حافظ بوده، چنانکه بسیاری از غزلیاتش یادآور غزلهای دل‌انگیز حافظ میباشد، مانند اولین غزل دیوان سیل، که یادآور غزلی از حافظ میباشد:

دل میرود ز دستم صاحب‌دلان خدارا   دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا
(دیوان حافظ)

فاح الصّباح و قوموا یا ایها السّکّاری   ساقی به گردش آور جام جهان نما را
(الف، ص ۸۵)

سیل، همچنین در بسیاری از اشعار خود، بویژه در غزلیاتش راه عرفان و تصوف را میپوید و به شیوه شاعران پیش از خود همچون سنائی و پروان سنائی، واژه‌ها و مضامین عرفانی را وارد شعرش میکند و از این رهگذر هم طبع خود را میآزماید. شاعر از تجلی نور حق سینه‌اش را چون طور سینا میبیند و میگوید: هر چه که بر زبان من جاری میشود از تجلی نور روی حق تعالی‌ست.

«تجلی: تاثیر انوار حق به حکم اقبال بر دل مقلبان که بدان شایسته‌ان شوند که به دل مر حق را ببینند.» (کشف المحجوب، ص ۵۰۴)

«تجلی بر سه قسم است: تجلی ذات و صفات و افعال. عارف تجلی افعال و آثار و تجلی صفات را قابل ادراک میدانند. اما تجلی ذات حق را مثل تجربه طور سینا بدون متلاشی شدن هستی عبد قابل تصور نمییابد.» (حسینی، ۱۳۸۸، ص ۵۶)

سینه‌ام سینا شده از مهر دوست   دل در آن شمع تجلی نور اوست
(الف، ص ۶۷)

انوار علم من لدن از ما شود عیان   شمع تجلیست همانا لسان ما
خودبین و خودنما نبود مرد حق   قائم به حق ز خویش تهی شد نشان ما
(الف، ص ۹۶)

سیل، در استفاده از بیان و بدیع و انواع آرایه‌ها و صناعات ادبی و صورخیال (تشبیه، استعاره، مجاز، مراعات نظیر، تلمیح و...) به شکل هنرمندانه‌ای بهره برده است. از آنجا که آرایه‌های ادبی یکی از شاخه‌های ادبیات و باعث آرایش کلام میشوند، طوری که کلام عادی را به زبان هنری نزدیک و به ظرافتهای لفظی و معنوی سخن میبردازند، بنابراین هنر سخنوری شاعر را به نمایش میگذارند. در بین قالبهای شعری، غزل بهترین عرصه برای این هنر‌نمایی است. در دیوان سیل غزل بیشترین سهم را به خود اختصاص داده و با بررسی این غزلیات در دیوان سیل متوجه میشویم که صور خیال، آرایه‌های ادبی نظیر تکرار، موازنه، جناس، عکس، التزام، حرف‌گرای، ارداد و تسهیم، که در این مقاله به پاره‌ای از آنها پرداخته میشود، به موسیقی درونی شعر افزوده است. موسیقی درونی در شعر شامل «مجموعه هماهنگی‌هایی است که این رهگذر وحدت یا تشابه یا تضاد صامت‌ها و مصوت‌ها در یک شعر پدید می‌آید.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۴، ص ۲۵۴)

یکی از مهمترین مصادیق روش تکرار که باعث افزایش موسیقی زبان شاعر میشود، تکرار صامت و مصوت است. موسیقی حروف در اثر تکرار حروف و تناسب آن با موضوع شعر صورت میگیرد. موسیقی حروف شامل «تکرارهای آوایی است که درون یک هجا اتفاق می‌افتد» (ثمره، ۱۳۶۴، ص ۱۲۷) که به آن توازن واجی می‌گویند. سیل از این طریق توانسته پیوند جدانشدنی بین لفظ و معنی به وجود آورد، «برای اینکه تاثیر حروف در سامعه تنها وقتی محسوس است که معنی کلمه شامل آنها نیز، با آن تاثیر متناسب باشد» (ناتل خانلری، ۱۳۸۴، ص ۲۵۰).

شمیسا صنعت حاصل از تکرار صامتها و مصوتها را «همحروفی» خوانده است. و بر این باور است که همحروفی منظم در آغاز کلمات و همحروفی پنهان در میان کلمات رخ میدهد. (شمیسا، ۱۳۸۷، ص ۵۷)

سطح زبانی

الف: آوایی: نحوه‌ی کاربرد واحدهای آوایی (صدا و آهنگ) که باعث ایجاد موسیقی کلام میشود و شامل موارد زیر است:

موسیقی بیرونی (وزن و بحر)

موسیقی بیرونی، همان وزن عروضی است، اوزانی که سیل در اشعار خود به کار برده است از اوزان پرکاربرد و مشهور سبک بازگشت ادبی است در این میان بسامد بحر رمل مثنی محذوف (فاعلاتن_فاعلاتن_فاعلاتن_فاعلتن_فاعلتن)، بحر هزج مسدس محذوف (فاعلاتن_فاعلتن_فاعلتن_فاعلتن)، بحر رمل مثنی مخبون محذوف (فاعلتن_فاعلتن_فاعلتن_فاعلتن) و بحر هزج مثنی سالم (مفاعیلن_مفاعیلن_مفاعیلن_مفاعیلن) از بحرهای دیگر بیشتر است.

موسیقی کناری (قافیه و ردیف)

تکرار قافیه

در دیوان سیل تکرار قافیه که یکی از نقاط ضعف شعر (در این دوره) محسوب میشود به چشم می‌خورد، شاید در دوره قاجاریه تکرار قافیه رواج داشته است. البته این خصوصیت تکرار قافیه بیشتر جزو خصایص شعر سبک هندی است.

«شاعران سبک هندی تکرار قافیه را به فاصله یک یا دوبیت و (گاه بی‌هیچ فاصله‌ای) عیب نمیشمرند، بلکه آن را نوعی هنرنمایی نیز به حساب می‌آورده‌اند» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۱: ص ۷۱) اشعار سیل هم از این قاعده مستثنی نبوده است.

خدا نیکی دهد صیاد ما را

بیارد گر به خاطر یاد ما را

رگ جان بر سر نشتر چو پیچید

چکید از دیده خون صیاد ما را

(الف، ص ۸۶)

عشق است که افکنده ز پا خلق جهان را
آورده به جان حوصله پیر و جوان را
عشق است که آتش زده در خرمن هستی
یا برق که افتاده به جان، جان جهان را
عشق است کزان نام و نشانی به جهان نیست
هم عشق کزان نام و نشان است جهان را
(الف، ص ۸۹)

انواع ردیف

ردیف اسمی:

نازش ز نیاز من فزون است
من ناز کشم روی زیبا
خال و خط و زلف و چشم و ابرو
رفتار خوش است و قد رعنا
دندان وزین و نطق شیرین
صد یوسف مصری زلیخا
(الف، ص ۱۱۰)

ردیف فعلی:

دلبر ما که سراپا ناز است
در قهرش به رخ ما باز است
(الف، ص ۱۲۲)

بوی پیراهن یوسف سوی کنعان آمد
بو که در قالب فرسوده دگر جان آمد
(الف، ص ۱۶۶)

ردیف ضمیر:

منور است ز رخسار دوست محفل ما
نگارخانه چین است پرده دل ما
(الف، ص ۹۸)

میرسد ترک صبحی نوش من
از پی تاراج عقل و هوش من
(الف، ص ۲۹۴)

ردیف ترکیبی:

طائر قدسی ز قید تن رها خواهد شدن
آشنا با نغمه‌های آشنا خواهد شدن
(الف، ص ۳۰۲)

ردیف حرفی:

صبا بگو به ناز آن بت ختایی را
که یاد داده به تو شیوه جدائی را
(الف، ص ۸۸)

ردیف‌های طولانی:

لبش را هر که بیند شوق کوثر می کند پیدا
قدش در محفل عشاق محشر می کند پیدا

سیل در دیوان اشعارش از ردیفهای مردف و سخت و دشوار بسیار استفاده کرده، که این نکته به توانایی بالای شاعر در مضمون و موسیقی شعر اشاره دارد.

موسیقی درونی

موسیقی درونی یا بدیع لفظی « بحث در ابزاری (صنایعی) که موسیقی لفظی کلام را افزون میکنند یا به وجود می‌آورند موضوع بدیع لفظی است» (شمیسا، ۱۳۸۱: ص ۹)

سجع:

سجع متوازی: یکسانی کلمات در وزن و حرف روی.
چونکه تاب جلوه حق نیست کوه طور را
پس چسان باشد روا این جلوه چشم کور را
(الف، ص ۸۹)

سجع متوازن: کلمات در وزن یکسان در حرف متفاوت.

نقد اعیان مخزن امکان
گشت تاراج ترکتازی ما
(الف، ص ۹۵)

سجع مطرف: کلمات در وزن متفاوت و در حرف روی یکسان.

از آن به کنج خرابات کرده‌ام جاری
که تا شکیب دهم جان ناشکیبا را
(الف، ص ۸۶)

جناس

جناس تام:

به صورت آفرین صد آفرین باد
که در صورتگری معنی نگار است
(الف، ص ۱۳۸)

جناس اشتیاقی:

بوالعجب دیدم در این وادی مسیر سیل دوست
خفته از خویش و به یاد خویشتن بیدار بود
(الف، ص ۱۶۲)

جناس حرکتی:

خندان خندان به صد تَلَطَّف
آمد به برم نشست چالاک
(الف، ص ۲۳۱)

جناس خطی:

از رگ سنبل شود خون سیاوش آشکار
کر صبا بر حنجر گل خنجر سوسن زند
(الف، ص ۱۶۸)

جناس وسط:

انتقالات است دائم بر سبیل مستقیم
جای سکنی سیل را در وادی اسباب نیست
(الف، ص ۱۴۲)

جناس شبه اشتقاق:

چون بدوزد چاک چاک سینه سوزان من
رشته تدبیر دست عقل در سوزن کشد
(الف، ص ۱۶۸)

تکرار

جز به قطع آرزو قطع طریقت کی توان
از مریدان مدعای پیر ترک مدعاست
(الف، ص ۱۳۲)

واج آرایی

«روشی که در نظام بدیع لفظی، موسیقی کلام را به وجود می‌آورد و یا افزون میکند تکرار است: تکرار واک، هجا، واژه، عبارت.» (شمیسا، ۱۳۸۵، ص ۲۰).
سیل، از این صنعت ادبی، به وفور در اشعارش استفاده کرده است؛ لیکن به جهت اختصار به چند مورد اکتفا شده است.

تکرار صامت:

ما را نظر به صنعت صانع بود نه صنع
زیرا که نقش صنع حجابیست بس کبود
(الف، ۱۶۲)

تکرار واژه:

دارم به عشق پاک بت پاکدامنی
دل پاک و دیده پاک و نگاهِ نِهانِ پاک
(الف، ص ۲۳۲)

ردالعجزالی الصدر:

تکرار کلمه آخر مصرع در اول مصرع دوم.

روح را گر پرورد لاغر نماید کالبد
کالبد گر پروریده روح لاغر ساخته
(الف، ص ۲۸)

تکرار یا تکریم:

وقتی دو کلمه پشت سر هم در یک بیت تکرار شوند:

میرسد از خار خار شوق او بر سینه‌ام
هر نفس پیکان سهم‌آلوده سهم‌القضا
(الف، ص ۱۰۷)

عاشقان را حلقه‌حلقه دیدم اندر کوی دوست
لیک از ایشان هر که دیدم کشته یا بر دار بود
(الف، ص ۱۶۱)

ج) التزام یا اعنات:

کلمه مخصوصی در تمام طول شعر تکرار شود:

آن الف از نقطه‌ی توحید خواست

ز اعتبارات تکرّر استواست

نقطه توحید بخار زیر پاست

گفتن العلم نقطه پس رواست

(الف، ص ۶۱)

تکرار یک بیت در اشعار دیگر:

عشقبازی کار هر نامرد نیست

سیل اگر فرزانه‌ای مردانه وار

(الف، ص ۱۹۷)

عشقبازی کار هر نامرد نیست

سیل اگر فرزانه‌ای مردانه وار

(الف، ص ۱۹۳)

به نظر میرسد سیل روی این موضوع که عشقبازی کار هر کسی نیست، تاکید دارد و به این دلیل این بیت را به صورت تکرار در دو جای دیوانش به کار برده است.

تکرار تخلص

سیل علاوه بر اینکه تخلص خود «سیل» را در آخرین بیت اشعارش می‌آورد، با رندی هنرمندانه‌ای گاه این تخلص را بیش از یک بار در اشعارش می‌آورد.

سیل با خلق مخالف در جهاد و در جدال

تو ز دست طعن دشمن در خفا و استتار

پرده بردار به میدان آی و جولانی نمای

تا شود خون شهادت سیل در وادی یار

(الف، ص ۱۹۷)

نتوان بست راه سیل بلا

جز به زنجیر رشته تدبیر

سیل را کرده پایبند هوی

در خرابات عشوه دلگیر

(الف، ص ۱۹۸)

روش تشبیه

روش تشبیه یکی از روشهای بدیع معنوی در آهنگین کردن کلام و ویژگیهای صنایع آن است، در این طریقه تناسب معنایی یا موسیقی معنوی بر اثر همانند کردن امر یا اموری به امر یا امور دیگر ایجاد میشود. پس اساس برخی از صنایع معنوی تشبیه است که عبارتند از: مبالغه، جمع، تفریق، جمع و تفریق یا جمع با تفریق، جمع با تقسیم، تجاهل العارف، ارسال مثل یا تمثیل، تجسم، حرفگرایی. به جهت اختصار به چند نمونه از تقسیمات مذکور که سیل نیز به آن پرداخته، میپردازیم

حرف گرایی: تشبیه به شکل و موقعیت حروف الفبا:

با و یا چون اعداد آمده
کثرت از وحدت به ایجاد آمده
جمله را این اصل بنیاد آمده
مرد این ره فرد و آزاد آمده
(الف، ص ۶۲)

ز سردی گشته نون قد الف سان
شده ایران به این تصریف نیران
(الف، ص ۳۰۴)

روش تناسب

سیل از تناسب معنایی بین اجزاء کلام به شکل هنرمندانه‌ای در دیوانش بهره برده است، که به برخی آنها اشاره میکنیم.

ارصاد و تسهیم: واضح بودن تناسب بین معانی و الفاظ، به طوری که قسمت پایانی بیت، بخصوص قافیه، قابل پیش‌بینی باشد:

نگارا بریدی طریق وفا را
طریق وفا را بریدی نگارا
(الف، ص ۸۵)

استثنای منقطع: دو مورد را از یکدیگر مستثنی کنند، بدون آنکه استثناء عقلاً صحیح باشد، به دلیل اینکه مستثنی از جنس مستثنی‌منه نیست:

فتنه آخر زمان و آفت خلق جهان
سنبل زلف مجعد نرگس جادوگری
(الف، ص ۳۳۰)

فتنه‌ای (که از زیبایی زلف مجعد و چشمان زیبارویی بر میخیزد) از جنس (فتنه‌ای که در آخر زمان ایجاد میشود) نیست.

مراعات نظیر:

لعل و یاقوت و زمرد جزع یاقوت و عتیق
دُرد الماس و بلور و شیب و مرر ساخته

واج‌آرایی (۷۷۸٪) _ تکرار (۷۷۸٪) _ تکرار تخلص (۳۵٪) _ حرف‌گرایی (۲۵٪) _ روش تناسب (۳۸٪) _ مراعات نظیر (۵۴٪) _
جناس (۸۷٪) _ سجع (۴۳٪).

تلمیح

تلمیح اشاره به داستانی مشهور در شعر و نثر است، که شاعر از این صنعت ادبی که مربوط به محسنات لفظی علم بدیع است در اشعارش بسیار بهره برده است. تلمیحات در این دیوان به چند دسته تقسیم میشوند، از جمله: تلمیحات سامی اسلامی: «تلمیحات سامی به دو نوع اسلامی و عربی تقسیم میشوند. تلمیحات سامی عربی، ذکر رجال دوره جاهلی عرب است، اما تلمیحات سامی اسلامی مربوط به خود رجال اسلام است، مانند احوال حضرت رسول (ص) یا مطالب مربوط به تفسیر قرآن (اسرائیلیات) که بیشتر به تاریخ پیامبران یهود، اختصاص دارد.» (شمیسا، ۱۳۶۸، ص ۸)

دیوان سیل سرشار از تلمیحات سامی اسلامی است. سیل در تلمیح‌پردازی، توجه ویژه‌ای به اساطیر دینی و شخصیت‌های قرآنی داشته است.

در اشعار او نام کسانی چون حضرت محمد (ص)، حضرت علی (ع)، امام حسین (ع)، حضرت موسی (ع)، حضرت یوسف (ع)، حضرت نوح (ع) خضر، ابراهیم و گروهی دیگر از پیامبران و شخصیت‌های معروف قرآنی دیده میشود و اساطیری، که به ذکر چند نمونه اکتفا میشود. به اختصار به برخی از موارد مذکور در دیوان سیل اشاره میشود:

تلمیحات سامی اسلامی

حضرت محمد (ص)

از محمد(ص) چون علی همراز شد
با محمد(ص) زان علی انباز شد
از محمد(ص) شهر علم آغاز شد
وز علی(ع) درها به عالم باز شد
(الف، ص ۶۵)

حضرت علی (علی)

خسرو خیبرشکن مرحب فکن
بر فراز کتف احمد بت شکن

(الف، ص ۶۸)

امام حسین(ع)

حسین بن علی سبط پیمبر
به حق آیین‌های قدرت نمایی
امام سیوم و فرزند دویم
نهال پنجم آل عبایی
(الف، ص ۴۵)

حضرت یوسف(ع)

یوسف صدیق را در مصر دل کرده عزیز
خواب دانا را به بیداری معبر ساخته
(الف، ص ۲۷)

نوح (ع)

ز لوح کشتی نوح است چوبش
چه باکی راکب آن را ز طوفان
(الف، ص ۳۰۴)

از این قبیل تلمیحات، در این دیوان فراوان دیده میشود.

تلمیحات عاشقانه

در هجر تو حال سیل محزون
چون قصه وامق است و مجنون
(الف، ص ۵۱)
وحشتی دارم کز آهو در بیابان می‌رمم
سر به صحرا داده آن شیرین فرهادی مرا
میبرد مجنون ز پیشم سر خط مشق جنون
در دبستان محبت بوده استادی مرا
(الف، ص ۹۱)

تلمیحات اساطیری

دشمن ز هراس نیزه‌شان
دزدد سر خود چو مار ضحاک
(الف، ص ۴۸)

تلمیحات سامی اسلامی (۹۰٪) _ تلمیحات عاشقانه (۵۷٪) _ تلمیحات اساطیری (۳۷٪).

قالبهای شعری دیوان سیل

غزل: در بین قالبهای شعری دیوان سیل، غزل بیشترین سهم را به خود اختصاص داده است. شاعر، ۳۱۶۹ بیت از اشعار خود را در قالب ۴۱۷ غزل و نوزده بحر عروضی به شرح زیر ارائه کرده است:

۱_ مضارع مثنیٰ اُخرَب: ۳۳ بیت ۲_ بحر متقارب مثنیٰ سالم: ۷ بیت ۳_ هزج مسدس محذوف: ۲۶۷ بیت ۴_ مجتث مثنیٰ مخبون محذوف: ۱۷۱ بیت ۵_ هزج مثنیٰ سالم: ۱۸۸ بیت ۶_ رمل مثنیٰ محذوف: ۶۵۷ بیت ۷_ هزج مثنیٰ اُخرَب مکفوف محذوف: ۹۰ بیت ۸_ رمل مثنیٰ مخبون محذوف: ۲۴۳ بیت ۹_ خفیف مسدس مخبون: ۲۶۴ بیت ۱۰_ رمل مسدس محذوف: ۱۸۰ بیت ۱۱_ مضارع مثنیٰ اُخرَب مکفوف محذوف: ۲۹۴ بیت ۱۲_ هزج مسدس اُخرَب مقبوض محذوف: ۱۴۰ بیت ۱۳_ متقارب مثنیٰ محذوف: ۵ بیت ۱۴_ منسرح مطوی مکشوف: ۵ بیت ۱۵_ هزج مثنیٰ محذوف: ۱۱ بیت ۱۶_ رجز مثنیٰ مطوی مخبون: ۵ بیت ۱۷_ مستفعل مستفعل مستفعل فعّ لن: ۱۴ بیت ۱۸_ رجز مثنیٰ سالم: ۷ بیت ۱۹_ مقتضب مثنیٰ مطوی مقطوع: ۱۶ بیت.

سیل این غزلیات را در وصف عشق، بیوفایی یار، بیوفایی جهان، شرح حال خود، سختیها و ناملایمات زندگی و بعد از آن مدح پیامبر اسلام (ص)، حضرت علی (ع)، امام حسین (ع) و مضامین عرفانی، زهد و مثل، مدح، اندرز و حکمت اختصاص داده است. این غزلیات، بر اساس حروف الفبا معین شده‌اند.

قصاید: دومین قالب شعری مورد توجه سیل، قصیده است. وی ۳۴۸ بیت از اشعار خود را در ده قصیده و شش بحر عروضی بدین شرح سروده است:

۱_ هزج مسدس محذوف یا وزن دوبیتی: ۶۰ بیت ۲_ رجز مثنیٰ محذوف: ۱۹ بیت ۳_ رجز مثنیٰ مخبون: ۴۲ بیت ۴_ متقارب مثنیٰ سالم: ۸۹ بیت ۵_ خفیف مسدس مخبون: ۱۱۶ بیت ۶_ هزج مسدس اُخرَب مقبوض محذوف: ۳۶ بیت.

او این قصاید را به زبان عربی و در مدح و وصف خداوند، حضرت رسول (ص) و حضرت علی (ع) و امام حسین (ع) سروده است.

مثنوی: ۱۵۱ بیت از اشعار سیل، در پنج مثنوی و چهار بحر عروضی سروده شده است:

۱_ هزج مثنیٰ سالم: ۱۶ بیت ۲_ رمل مثنیٰ محذوف: ۷۰ بیت ۳_ هزج مثنیٰ اُخرَب مقبوض محذوف: ۳۶ بیت ۴_ هزج مسدس محذوف: ۲۹ بیت.

درنمایه اصلی مثنوی در دیوان سیل، توحید، خداوند، نعت رسول اکرم (ص)، چهارده معصوم و ذکر حوادث زندگی خود اختصاص داده است.

قطعه: ۲۵ بیت از اشعار سیل، در ۵ قطعه و چهار بحر عروضی سروده شده است:

۱_رمل مسدس مخبون محذوف: ۴ بیت ۲_رجز مسدس محذوف: ۱۲ بیت ۳_هزج مسدس اُخرِب مکفوف: ۵ بیت ۴_خفیف مسدس مخبون: ۴ بیت.

درونمایه اصلی این قطعات کوتاه در دیوان «سیل» مدح حضرت محمد(ص)، حضرت ابراهیم(ع) و فتحعلی شاه قاجار است.

ترجیع‌بند: ۱۷۰ بیت از اشعار سیل، در سه ترجیع‌بند و سه بحر عروضی سروده شده است:

۱_هزج مسدس اُخرِب مقبوض محذوف: ۶۹ بیت ۲_رمل مثنی مخبون محذوف: ۲۹ بیت ۳_رمل مسدس محذوف: ۷۲ بیت.

ترکیب‌بند: سیل، ۱۹۸ بیت از اشعار خود را در دو ترکیب‌بند با بحر عروضی «رمل مثنی محذوف» سروده است، که درونمایه این ترکیب‌بندها در مدح پروردگار، پیامبر(ص)، چهارده معصوم و ذکر حوادث تاریخی می‌باشد.

رباعی: تعداد رباعیات دیوان سیل، پنجاه و سه مورد به زبان عربی و در وزن و بحر رایج رباعی است، که عنوان رباعی در صدر آنها کتابت شده است. سیل در اکثر اشعارش در هر قالبی به مدح و وصف پروردگار و ائمه اطهار پرداخته است.

غزل (۸۰٪) _ قصیده (۴۰٪) _ مثنوی (۲۸٪) _ رباعی (۲۳٪) _ ترکیب‌بند و ترجیع‌بند (۱۸٪) _ قطعه (۱۰٪).

سیل در مقایسه خود با خاقانی

سیل در غزلی با مطلع:

قامت است این یا نهال طور یا نخل جنان
یا فتاده سایه طوبی ز جنت در جهان
(الف، ص ۳۰۱ و ۳۰۲)

که در وصف آسمان با استفاده از قدرت و طبع لطیف شاعرانه به تصویرسازیهای گوناگون پرداخته است، احتمالاً خود را همپای خاقانی «خاقانی از شاعران قرن ششم هجری است (۵۲۰-۵۹۵) در شروان به دنیا آمده، همانجا زیسته و به دربار شروانشاهان منسوب بوده است.» (دشتی، ۱۳۴۰، ص ۱۲ و ۱۳) میدانند:

چنانکه در بیت مقطع این غزل می‌گوید:
سیل و خاقانی بهم زادند اما روزگار
منزل آن کرد جایی منزل این شروان

(الف، ص ۳۰۲)

سیل در سرودن اشعارش تحت تاثیر خاقانی هم بوده و برخی کلمات در اشعار وی، کلماتی است که مختص دیوان خاقانی است، مانند: «کعبتین بخت»، «ششدر»، «بکر معانی»:

مریم بکر معانی را منم روح القدس

عالم ذکر معالی را منم، فرمان روا

مرا بر کعبتین دل سه شش نقش آمد از وصلش
زهی نقشی که این بارم چنان آمد که من خواهم

از بس که دود آه حجاب ستاره شد

بر هفت بام بست گذرها چو ششدرش

(دیوان خاقانی)

من کجا مدحتسرائی کو که در نزد فلک

مهره ام را کعبتین بخت ششدر ساخته

(الف، ص ۳۵)

خواست تا بکر معانی را برآرد از عدم

لفظ را بر صورت زیباش معجر ساخته

(الف، ص ۲۷)

و از طرفی سیل در تلمیحاتی که به ائمه اطهار (ع) اختصاص داده است، شاید تحت تاثیر خاقانی بوده است، زیرا با نگاهی به اشعار خاقانی، میزان ارادت وی نسبت به ائمه اطهار (ع) را در می یابیم، در اشعار خاقانی حضرت علی (ع) بیشتر از دیگران مورد تلمیح و اشاره خاقانی بوده است. در دیوان سیل نیز، اینگونه است، مدح و وصف و تلمیحات در مورد مولای متقیان فراوان به چشم میخورد.

راز اعداد و حروف در اشعار سیل

سیل، به دلیل اختلافاتش با علمای اصولی از کاظمین به ایران، دربار فتحعلی شاه می آید و در این دوران که چهار سال به طول میانجامد بسیار مورد لطف و احترام فتحعلی شاه قرار میگیرد، تا جایی که فتحعلی شاه یکی از ممدوحان خاص سیل، در اشعارش میباید. سال (۱۲۱۲ق) که سال تاجگذاری رسمی فتحعلی شاه بوده، برای سیل اتفاق تاریخی باشکوهیست، به طوری که او این تاریخ را در ذیل برخی ابیات با مدح و وصف فتحعلی شاه آورده است.

تکیه اعظم شاهنشاهی

شد ضیا بخش ز مه تا ماهی

هاتفی گفت لی تسمیه اش

بود این نکته ذل‌اللهی

(الف، ص ۸۳)

دریای علم حق محمد مهدی
سر دفتر سادات باجلال حری
سر خیل محققان پیشین و پسین
استاد فقیهان ز هر عیب بری
چون روح مقدس به رضوان جا کرد
شد جسم مطهرش نعیرای غری
تاریخ وفات در قم سیل سرشک
خورشید سیل به لفظ تازی دوری
انشدت له بکل لفظ ارخا
یرغب یرغب غریب غریب بغری
(زیر این شعر ۱۲۱۲ نوشته شده)
(الف، ص ۸۲)

هر چند که بعدها سیل، در دربار فتح‌علی‌شاه مورد حسادت و آزار حاسدان قرار می‌گیرد و دوباره ایران را به قصد کاظمین ترک می‌کند.

سیل، به دنیا و مادیات آن توجهی نداشته است. آنچه که در اشعار سیل نهفته گویای این ادعاست. او با ارادت شدید به خالق و بعد ائمه اطهار(ع) شیوه سالکان و عارفان حقیقی را پیش می‌گیرد. در برخی اشعارش از واژه‌ها و اعدادی استفاده می‌کند که بیانگر خصوصیات عارفان و اشاره به سیر و سلوک عاشقان راه حق دارد. اعدادی مانند هفت و کلماتی مانند حجاب، هفت حجاب: «سدها و موانع سلوک. عطار در منطق الطیر از آن به هفت وادی تعبیر کرده است: دوستی نفس، دوستی مال، دوستی جاه...» (سجادی، ۱۳۸۳، ص ۲۹۹). اعداد و ارقام به کار رفته در اشعار سیل، دارای هدف خاصی هستند، عدد ۱۲، می‌تواند نشانه کلمه شهر(ماه) باشد که ۱۲ بار در قرآن آمده که همان تعداد ماهها در یکسال میباشد و یا می‌تواند نشانه کلمه «امام» باشد که ۱۲ بار در قرآن آمده و با تعداد امامان شیعه یکی میباشد.

کلمه امام در این آیات میباشد:

(البقره ۱۲۴)، (التوبه ۱۲)، (هود ۱۷)، (الاسراء ۷۰)، (الانبیاء ۷۲)، (القصص ۵)، (الحجر ۷۹)، (السجده ۲۴)، (یس ۱۲)، (القصص ۴۱)، (الفرقان ۷۴)، (الاحقاف ۱۲).
کلمه شیعه یا مشتقات آن هم ۱۲ بار آمده است.
بروج ۱۲ تا هستند، کلمه توحید ۱۲ حرف است.

(محمد رسول الله)، ۱۲ حرف است، (فاطمه الزهراء)، ۱۲ حرف دارد. همچنین (الحسن و الحسين) و خیلی از عناوین و القاب و کلمات دیگر در قرآن کریم و کتب شیعه (اثنا عشری) وجود دارند، که نشانه یک واقعه خاص میباشد.

(قل هو الله احد) خداوند عدد یک را به خود نسبت داد، عدد را به یک ذات اقدس خود یعنی احدیت خویش آغاز فرمود و آن را برابر حرف الف گذاشت. الف=یک (واحد). اول عالمی که خلق کرد عالم حُب بود و عدد ابجد کلمه حُب برابر ۱۰ است.

بسیاری از اشعار سیل در قالبهای مختلف مدح و وصف خداوند و ائمه اطهار(ع) و ارادت خاص وی به ایشان است، که این اعداد و ارقام را با این اوصاف در اشعارش به کار برده است.

(برگرفته از مفاتیح الجنان)

به دلیل وفور این قبیل اعداد و حروف؛ لیکن به جهت اختصار، به همین چند مورد اکتفا شده است.

این صورت جان که ما کشیدیم

از نور جمال دوست دیدیم

این راز که در زمانه گفتیم

از لعل لب بتان شنیدیم

آن پرده که بود در میانه

چون پرده ننگ خود دریدیم

در چار تجلی پیایی

هر هفت حجاب را بریدیم

پس هفت و نه و دوازده را

در چار چهار بار دیدیم

زان چار یکی که بود مکنون

در چار ازان میان گزیدیم

پس سیصد و شصت گشت پیدا

ما سیصد و شصت خود خریدیم

چون خضر طریق راهبر شد

ما نیز به دلستان رسیدیم

چون سیل به دوست آشنا شد

ما روی به وادی اش دویدیم

(الف، ۲۵۶ و ۲۵۷)

آن الف از نقطه توحید خواست

ز اعتبارات تکرر استواست

نقطه توحید بخار زیر پاست

گفتن العلم نقطه پس رواست

(الف، ص ۶۲)

با و یاء چون اصل اعداد آمده

کثرت از وحدت به ایجاد آمده

(الف، ص ۶۲)

چون دو و ده اصل اعدادی عزیز
اصل اشرف باشد از روی تمیز
فرع بگذار و سوی اصلی گریز
تا بدانی سر این معنی تو نیز
(الف، ص ۶۳)

رو ببین ارکان اسماء ظهور
در دو و ده آشکارا بی‌ستور
زان عدد می‌دان بروج و پس شهر
زان عدد ساعات را نبود عبور
(الف، ص ۶۳)

حدود (۳۴٪) از دیوان سیل به راز اعداد و حروف اختصاص دارد.

سطح فکری

مضامین مذهبی

علاقه و ارادت سیل اخباری به ائمه اطهار(ع) کاملاً نمایان است، وی در اشعار مدحی خود بسیار به مدح امامان و پیامبران پرداخته است، سیل شیعی مذهب بوده و با علمای اصولی نیز اختلافات زیادی داشته است. در مدح چهارده معصوم(ع) اشعار فراوان و زیبایی دارد ولی در این میان به حضرت علی(ع) ارادت ویژه‌ای دارد که این موضوع در اشعارش به وضوح نمایان است:

در حدیث آمد علی اسم عظیم
گفت خود را نقطه بآء زان کریم
سر آن معنی نداند جز فهیم
فَهُوَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
(الف، ص ۶۳)

این همه عالم به با و یاء بدان
حرف اول بآء بسم‌الله بخوان
اسم اعظم گشت بسم‌الله از آن
کز علی گردید یاء آخر عیان
(الف، ص ۶۲)

مضامین عرفانی

با توجه به وفور اصطلاحات عرفانی در اشعار سیل و از عشق و علاقه فراوان وی به ائمه اطهار(ع) و مدح و وصف ایشان و همچنین ترکیب‌بند پرشوری که سیل در وصف اوصاف حق تعالی سروده است، نشانگر این مطلب است که

سیل، گرچه عارف نبوده، ولی با حالات و سیر و سلوک عارفان آشنایی داشته و تمایل زیادی به طریق عرفا داشته است.

چند بیت از ترکیب‌بند پر شور سیل:

آنکه حسنش معنی واحد مکرر ساخته
وحدت اندر کسوت کثرت مصور ساخته
ز انتفالات خیالی کرده واحد را کثیر
صادر اول مثال اصل مصدر ساخته
آفریده جوهر فرد از شکاف کاف و نون
نه عرض را عارض اجناس جوهر ساخته
از رخ رحمت گشاده دست حق طرف نقاب
بر سر اعیان ز عفو خویش چادر ساخته
جوجه‌ها آورده بیرون از تخوم تخم جود
بیضه عنقای عالم را مدور ساخته
(الف، ص ۲۴)

مضامین عاشقانه

بیشتر از هر عنصری، عنصر عشق در سرودن شعر موثر است و سیل نیز در سرودن شعر به این امر پرداخته، و از عشق بارها به زیبایی سخن به میان آورده است، بی‌وفایی، جفا، دوری، فراق، حسرت، شوق، انتظار، وصل و کلماتی اینچنین که عشق را پرشور جلوه میدهند در اشعار عاشقانه سیل به وفور یافت میشود:

از مصر بی‌نیازی آن دلبران تازی
ریزند خون عاشق پنهان و آشکارا
(الف، ص ۸۵)

نگارا بریدی طریق وفا را
طریق وفا را بریدی نگارا
در اول بریدی رگ جان عاشق
در آخر شکستی دل بی‌نوا را
(الف، ص ۸۵)

نظر کن در بهار عشق شیرین
گل حسرت به سر فرهاد مارا
(الف، ص ۸۶)

دستبرد عشق برد از دست دل غافل مرا
میکشد آخر به زاری این دل بسمل مرا
(الف، ص ۹۳)

مضامین اجتماعی

سیل، در خصوص مخالفتش با علمای اصولی به آنها سخت تاخته است:

گر اصولی چشم پوشید از حقیقت دور است
اصل استصحاب دارد دیده‌اش را در غشا
مجتهد گر اجتهادی کرد در دین از گمان
از گمان نعمت‌اللهی خورد پس تیرها
بیخبر افتاده اخباری از این سودا که دور است
جلوه‌ها دارد نهان از مدعی در چشم ما
(الف، ص ۵۱)

تحقیر زاهدان ریایی و بی‌مغز

مرا زهد ریایی خوش نیاید
که دوری از ره مطلب فزاید
(الف، ص ۷۶)

زاهد بیمغز را از باده الفت چه حظ
زانکه آن بیچاره در بند شکار دیگر است
(الف، ص ۱۱۹)

منکر مشو ای زاهد بی‌مغز خدا را
از دیر مغان تا به در میکده راهیست
(الف، ص ۱۲۳)

وی در اشعارش بسیار به حاسدان خود تاخته است:

کوری چشم رقیبان دغا پیشه دگر
یوسف مصر وفا جانب کنعان آمد
(الف، ص ۱۶۶)

کوری چشم حسودان بوی پیراهن رسید
سوی پیر ناتوان از خاک ملک اصفهان
(الف، ص ۲۷۸)

بد گمانیها بود از کوری چشم حسود

هست کوری را ز بدبینی اگر جویی نشان
(الف، ص ۲۸۸)

مضامین قلندرانه

خوش گذشتم ز جان به آسانی
بگذرم نیز از این جهان جانان
چون گذشتن نمیتوان از دوست
خوش بود ترک خان و مان جانان
(الف، ص ۲۷۸)

فدای قامت آن سرو سیمین
جهان و جان و ایمان و دل و دین
(الف، ص ۲۹۱)

مرغ روحم ز آشیان تن پرید
تا بگیرد در سر زلفت وطن
(الف، ص ۲۹۳)

خمربه:

در خمار عشق او از هستیم پروا نماند
باده پر زور است دارد مست و لایعقل مرا
مطرب شفاعتی کن ساقی عنایتی کن
از ساغر محبت آن باده گوارا
یار مخمور باده نخوت
سیل از جام عشق مست و خراب
دفتر تقوی مرا افتاد از رندی در آب
داد ساقی شست شوی خرقه‌ام را با شراب

مضامین حکمت آمیز:

خدا را سیل اگر مرد طریقی
بزن آتش به دلق جبه و آز
به دریای ولایت غوطه‌ور شو
اگر داری خبر از خود به در شو

مضامین مذهبی (۸۵٪) _ مضامین عرفانی (۸۷٪) _ مضامین عاشقانه (۶۵٪) _ مضامین اجتماعی (۴۲٪) _ تحقیر زاهدان ربیایی (۳۱٪) _ تاختن به حسودان و رقیبان (۸۰٪) _ مضامین قلندانه (۳۵٪) _ خمربه (۵۶٪) _ مضامین حکمت‌آمیز (۶۵٪).

نقاط قوت و ضعف شاعر

با بررسی دیوان اشعار سیل اخباری، نمیتوان وی را جزو شاعران صاحب سبک به حساب آورد. وی بسیار تحت تاثیر شاعران پیش از خود چون: حافظ، سعدی، وحشی بافقی و خاقانی بوده است، که در بین شاعران مذکور بیشتر از همه تحت تاثیر حافظ بوده است و میتوان این را از نقاط ضعف شاعر به حساب آورد. اما سیل نقاط قوتی هم در دیوان اشعارش دارد، تسلط کامل به انواع قالبها و استفاده از انواع مختلف اوزان عروضی و صنایعهای ادبی، همچنین استفاده از قافیه‌های سخت و دشوار، به کارگیری انواع اصطلاحات عرفانی و به‌گزینی واژه‌ها و تکرار فراوان یک واژه در یک بیت از نقاط قوت این شاعر دوره قاجار محسوب میشود.

وی به دلیل اینکه از مروجان مکتب اخباریه بوده، در سخنوری هم ید طولایی داشته است و در سرودن اشعار مدحی و وصفی «خصوص توصیف عشق» نیز توانایی بالایی داشته است و گاهی زندانه واژه‌ای را با معنی آن در بیتی به کار میبرد که ذهن خواننده را درگیر زیبایی و معنای واقعی کلمه میکند. چند نمونه از اشعار سیل که گواه نقاط قوت وی در سرودن شعر است:

قافیه‌ی سخت

دل چو با دلدار دارد اختصاص
نیست جان را از سر زلفش خلاص
خانه دل وقف خاص مهر اوست
ننگ میدانند این را عام و خاص
(الف، ص ۲۱۵)

دلبر آن مایه اندوه و نشاط
چیده حسنش به جهان طرفه بساط
نرود مهر وی از دل بیرون
بگذرد گر جمل از سمّ خیاط
(الف، ص ۲۱۹)

بازی و رندی سیل با واژه‌ها

گل گوش میدهد به نواهای عندلیب
تا بشنود ز نغمه‌های بلبل هزار وعظ
(الف، ص ۲۲۰)

تکرار فراوان یک واژه در یک بیت

دارم به عشق پاک بت پاکدامنی
دل پاک و دیده پاک و نگاهِ نهانِ پاک
(الف، ص ۲۳۲)

واژه «پاک» در این بیت پنج بار تکرار شده و هر بار در جایگاه خودش خوش نشسته است، که بی‌شک این نشانگر توانایی بالای شاعر در سرودن و تسلط به واژه‌هاست.

وصف عشق

عشق است که افکنده ز پا خلق جهان را
آورده به جان حوصله پیر و جوان را
عشق است که آتش زده در خرمن هستی
یا برق که افتاده به جان، جان جهان را
عشق است که سوزد قلم و دفتر و دستان
هم عشق که سوزد به بیان نطق و بیان را
(الف، ص ۹۰)

توصیف معشوق

قامت است این یا نهال طور یا نخل جنان
یا فتاده سایه طوبی ز جنت در جهان
یا ستون عرش اعظم یا بود شمشاد خلد
یا صنوبر یا سهی سرو است یا روح روان
در میان سبزه جنت فروزان مشعلی
یا به گرد آتش سوزان بود روض الجنان

آوردن کلمات جایگزین

سیل در برخی ابیات یک کلمه هموزن با کلمه‌ای که در بیت به کار برده آورده است، شاید مفهوم هر دو کلمه مورد نظر شاعر بوده است در بیت مورد نظر.

گشت احمد سرّ سرمد حافظ (حامل) علم احد
شد محمد زین محمد با محمد رازدار
(الف، ص ۱۸۷)

آوردن قافیه‌های سخت (۴۵٪) _ بازی و رندی سیل با واژه‌ها (۲۰٪) _ تکرار واژه (۵۵٪) _ وصف عشق (۸۵٪) _ توصیف معشوق (۹۰٪) _ آوردن کلمات جایگزین (۲۵٪).

ویژگی‌های رسم الخطی نسخه اساس

سر هم نویسی:

شاعر واژه‌های مرکب را سر هم نوشته است. پیشوند و پسوند واژه‌ها را نیز به صورت پیوسته نوشته است. به نظر میرسد دلیل این پیوسته‌نویسیها این بوده است که، در آن زمان بر این شکل نوشتار ایرادی نبوده و نوشتن به این شکل مرسوم بوده است.

سر هم نویسی واژه‌های مرکب:

شاعر هر دو تکواژ آزاد واژه‌های مرکب را پیوسته مینویسد:

قدر دانا را نمیدانند این بیدانشان

میپرستند از هوا بهر خدا گوساله را

(الف، ص ۸۸)

باده بی‌غش گرفت از کوثر ساقی و داد

سیل از بیمایه‌گیها قلب ایمان در عوض

(الف، ص ۲۱۶)

جدا و سر هم نوشتن پیشوندها و حروف اضافه:

شاعر حروف اضافه و پیشوندها را نیز به کلمات پس از خود می‌چسباند و در همه جای دیوان، «به» پیشوند حرف اضافه و «ن» فعل نفی و نهی را بر خلاف رسم‌الخط امروزی نوشته است:

"بقریان" گاه این شیرین غزالان

چنین آهو "نه گشته" صید فتراک

(الف، ص ۸۱)

"بگوش" هوش از او راز لامکان شنو

به نغمه‌های غم‌افزای نای و زخمه نار

(الف، ص ۱۹۸)

اعداد

اعداد در دیوان در برخی جاها به شکل کهن‌تر خود به کار رفته‌اند:

امام سیوم و فرزند دویم

نهال پنجم آل عبایی

(الف، ص ۴۵)

حذف همزه

شاعر در همه جای دیوان، مانند گونه گفتاری همزه را ابتدا و پایان کلمات حذف کرده است، که این امر بخصوص در مورد شعر، به روانی و موسیقی و دریافتن وزن کمک می‌کند. در برخی از جاهای دیوان همزه‌ی فعل ربطی "است" نیز حذف شده است:

جسم و جان ناتوان هر یک "ازو" جوید نشان
دل بیک سو دیده یک سو اشک یکسو در شتاب
(الف، ص ۱۱۵)

جدا و سرهم نوشتن پیشوندها و حروف اضافه (۵۴٪) _ سر هم نویسی واژه‌های مرکب (۱۴٪) _ حذف همزه (۱۸٪) _
اعداد (۹٪).

حروف

حروف فارسی:

شاعر در این دیوان حروف «ج، پ، گ» را به این شکل «چ، ب، ک» نوشته است:

نما بر خسرو اورنگ ایران

محمدشاه "قاچار" اتمایی

(الف، ص ۴۶)

پاک سازد شراب کهنه "مکر"

خرقه صوف صوفیانه ما

(الف، ص ۹۷)

لعل لب یا شکر و قند و نبات

"بسته" یا عتاب یا آب حیات

(الف، ص ۱۵۰)

افزایش حروف

خورم به جای خرم، دوکان به جای دکان، دوچار به جای دچار:

ای باد صبا مژده به مرغان چمن بر

کز آتش گل مایه "دوکان" خزان سوخت

(الف، ص ۱۴۶)

مزرع آمال سیل امروز سبز و "خورم" است

ابر رحمت بر فراز او مگر گریان شود

(الف، ص ۱۴۷)

آزاده‌گی به جای آزادگی، زنده‌گی به جای زندگی، افسرده‌گی به جای افسردگی

شکوه مدار سیل از آن شاه دلبران

"آزاده‌گی" ست شیوه‌ی خوبان روزگار

(الف، ص ۱۹۹)

نوشتار "گ" به صورت "ک" (۸۰٪) _ افزایش حروف (۱۰٪).

نتیجه‌گیری

سیل از شاعران بسیار توانا و مستعد شعر فارسی در قرن سیزدهم هجری بوده، با وجود اینکه وی در علوم بسیاری تبحر داشته و آثار متعددی از وی به چاپ رسیده است، اما جای تأسف است، که اشعار سیل با وجود مضامین زیبا و تصویرگریهای حیرت‌انگیز و اشراف کامل سیل، به انواع قالبها و آرایه‌های لفظی و معنوی و صناعات مختلف شعری، که آنها را با دقت و مهارت تمام در اشعارش جای داده، از دید خوانندگان و اهالی شعر و ادب پنهان مانده است. مطالعه دیوانش برای دریافتن جایگاه شعری او و قلم روان و طبع سرشارش شاهدهی صادق بر این مدعاست. او تحت تاثیر شاعران بزرگ و بنامی چون حافظ و خاقانی، سعدی و در اشعار عرفانی تحت تاثیر سنایی بوده است و اشراف او بر علوم گوناگونی چون: فقه، فلسفه، عرفان، حکمت اشراق، برهان نظم، توحید، خداشناسی، آشنایی با علم اعداد، نجوم، موعظه، تجرید، متون فقی و تفسیری و کلامی در اشعارش بی‌تاثیر نبوده است. در اصل میتوان گفت: دیوان اشعار سیل، معرف دانشها و مهارتها و شیوه زندگی اوست.

تلمیح و اقتباس به آیات قرآن کریم، داستانهای مشهور زندگی پیامبران و اشاره به عشاق نام آور و قهرمانهای اساطیری، مورد توجه او بوده است.

بکار بردن قوافی دشوار و خوش‌نشستن این قوافی و استفاده از موسیقی کناری و اوزان رایج و پرکاربرد در دیوانش، توانایی او را در عرصه شاعری اثبات میکند.

مشارکت نویسندگان:

این مقاله از رساله دکتری مریم جلالوند استخراج شده است. دکتر زهرا قرقی و دکتر غلامرضا داودی‌پور به ترتیب راهنمایی و مشاوره این مقاله را بر عهده داشته‌اند. مریم جلالوند به عنوان پژوهشگر این جستار گردآوری داده‌ها و تنظیم نهایی متن را انجام داده است و در نهایت تحلیل محتوای مقاله حاصل تلاش و مشارکت هر سه پژوهشگر میباشد.

تشکر و قدر دانی:

نویسندگان بر خود لازم میدانند مراتب تشکر خود را از گروه زبان و ادبیات فارسی از دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد تهران شمال و مسئولین و استادان فرهیخته نشریه وزین سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب) اعلام نمایند.

تعارض منافع:

نویسندگان این مقاله گواهی مینمایند که این اثر در هیچ نشریه داخلی و خارجی به چاپ نرسیده و حاصل فعالیتهای پژوهشی تمامی نویسندگان است و ایشان نسبت به انتشار آن آگاهی و رضایت دارند. این تحقیق طبق کلیه قوانین و مقررات اخلاقی اجرا شده و هیچ تخلف و تقلبی صورت نگرفته است. مسؤلیت گزارش تعارض احتمالی منافع و حامیان مالی به عهده نویسنده مسئول است و ایشان مسؤلیت کلیه موارد ذکر شده را بر عهده میگیرند.

REFERENCES

A) Books

The Holy Quran.

Akhbari, Muhammad bin Abdul Nabi, 1232-1178 A.H.

Akhbari, Mohammad, Safa Afwal Newspaper, Islamic Council Library

Itzad al-Sultaneh, Ali Qalimirza, (1395), Elixir al-Tawarikh, revised by Jamshid Kianfar, Tehran, Asatir

- Akhbari, Mohammad, Dekhoda Dictionary Institute and International Center for Persian Language Education
- Beheshti, Ebrahim (2019), Journalism of History and Beliefs, Qom, Dar al-Hadith Publishing and Publishing Organization
- Phaneshkar, Nusrat (1350), poetry style in the Qajar era, Tehran, Masoud Saad Mehr
- Tehrani, Agha Bozur (1403 A.H.), al-Dhariyyah to Sanaf al-Shia, Beirut, Dar al-Safra Samrah, Yadullah, (1364), Phonology of Persian Language, Tehran, Academic Publishing Center
- Hafez Shirazi, Shamsuddin Mohammad, (1369), Diwan Shamsuddin Hafez Shirazi, by Mohammad Qazvini and Qasim Ghani, Tehran, Zoar
- Hosseini, Maryam, (2008), Description of Hadiqa al-Haqiqah Sana'i, Al-Zahra University (S)
- Kazzazi, Mirjalaluddin, (2018), Khaqani reports, Tehran, Center
- Saadi Shirazi, Mosleh bin Abdullah, (1378), Bostan, corrected by Gholamhossein Yousefi, Tehran, Kharazmi
- Shafi kadmeh, Mohammad Reza, (1372), Imagination in Persian poetry, Tehran, Aghaz
- shafi kadmeh, M.(1368), poetry music, Tehran, Aghaz
- Shafi kadmeh, M.(2008), Poet of Mirrors, Tehran, Aghaz
- Shamisa, Siros, (1374), familiarity with prosody and rhyme, Tehran, Ferdous.
- shamisa,S.(2012), poetry stylistics, Tehran, Farodes
- shamisa,S.(2011), Payam Noor University, Badieh, Tehran
- Sadraei Khoei, Ali, (1377), list of manuscripts of the Islamic Council Library, Tehran, Islamic Propaganda Publishing Center.
- Gholamrezaei, Mohammad, (2008), Persian poetry stylistics from Rudaki to Shamlu, Tehran, Jami.
- Qajar, Fath Ali Shah, (1370), Court of Fath Ali Shah Qajar, edited by Hassan Golmohammadi, Tehran, Atlas.
- Lasan al-Mulk Sepehr, Mohammad Taghi, (1377), Naskh al-Tawarikh, revised by Jamshid Kianfar, Tehran, Asatir.
- Dekhoda, Ali Akbar, (1377), Dictionary, Tehran, University of Tehran.
- Mofatih al-Jannan.
- Mousavi Khansari, Mohammad Baqer, (1390), Ruzat al-Janat fi Akhwal Ulama wa Al-Sadat, Qom, Ismailian.
- Natal Khanleri, Parviz, (2004), Poetry and Art, Tehran.
- Hajwiri, Ali bin Othman, (1400), Kashf Al-Mahjub, Tehran, Soroush.

b) Manuscripts

Akhbari, Mirza Mohammad, Diwan Sil, manuscript number 13497, Islamic Parliament Library.

Akhbari, Mirza Mohammad, Diwan Sil, version number 13648, Islamic Parliament Library.

Akhbari, Mirza Mohammad, version number 21/13569, Islamic Council Library.

Akhbari, Mirza Mohammad, manuscript number 14543, Rijal book, Islamic Parliament Library

فهرست منابع فارسی

الف) کتاب‌ها

قرآن کریم.

اخباری، محمد بن عبدالنبی، ۱۲۳۲_۱۷۸۱ق، نجم الولاية لمن اراد الهدایة
اخباری، محمد، صحیفه احوال صفا، کتابخانه مجلس شورای اسلامی
اعتضاد السلطنه، علی‌قلی میرزا، (۱۳۹۵)، اکسیر التواریخ، تصحیح جمشید کیانفر، تهران، اساطیر
اخباری، محمد، موسسه لغت‌نامه دهخدا و مرکز بین‌المللی آموزش زبان فارسی
بهشتی، ابراهیم (۱۳۹۰)، اخباریگری تاریخ و عقائد، قم، سازمان چاپ و نشر دارالحدیث
تجربه‌کار، نصرت (۱۳۵۰)، سبک شعر در عصر قاجاریه، تهران، مسعود سعد مهر
تهرانی، آقابزرگ (۱۴۰۳هـ ق)، الذریعه الی تصانیف الشیعه، بیروت، دارالاصفراء
ثمره، یدالله، (۱۳۶۴)، آواشناسی زبان فارسی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی
حافظ شیرازی، شمس‌الدین محمد، (۱۳۶۹)، دیوان شمس‌الدین حافظ شیرازی، به اهتمام محمد قزوینی و قاسم
غنی، تهران، زوار

حسینی، مریم، (۱۳۸۸)، شرح حدیقه الحقیقه سنایی، دانشگاه الزهراء(س)
کزازی، میرجلال‌الدین، (۱۳۸۵)، گزارشهای خاقانی، تهران، مرکز
سعدی شیرازی، مصلح بن عبدالله، (۱۳۷۸)، بوستان، تصحیح غلامحسین یوسفی، طهران، خوارزمی
شفیعی کدکنی، محمدرضا، (۱۳۷۲)، صور خیال در شعر فارسی، تهران، آگاه
----- (۱۳۶۸)، موسیقی شعر، تهران، آگاه
----- (۱۳۸۹)، شاعر آینه‌ها، تهران، آگاه
شمیسا، سیروس، (۱۳۷۴)، آشنایی با عروض و قافیه، تهران، فردوس
----- (۱۳۸۲)، سبک شناسی شعر، تهران، فردوس
----- (۱۳۸۱)، بدیع، تهران، دانشگاه پیام‌نور
صدرایی خوبی، علی، (۱۳۷۷)، فهرست نسخ خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، تهران، مرکز انتشارات
تبلیغات اسلامی.

غلامرضایی، محمد، (۱۳۸۷)، سبک شناسی شعر فارسی از رودکی تا شاملو، تهران، جامی.
قاجار، فتحعلی‌شاه، (۱۳۷۰)، دیوان فتحعلی‌شاه قاجار، به اهتمام، حسن گل‌محمدی، طهران، اطلس
لسان‌الملک سپهر، محمدتقی، (۱۳۷۷)، ناسخ التواریخ، تصحیح جمشید کیانفر، تهران، اساطیر
دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۷۷)، لغت‌نامه، تهران، دانشگاه تهران

مفاتیح الجنان

موسوی خوانساری، محمدباقر، (۱۳۹۰)، *روضات الجنات فی احوال العلماء و السادات*، قم، اسماعیلیان
ناتل خانلری، پرویز، (۱۳۸۴)، *شعر و هنر*، تهران
هجویری، علی بن عثمان، (۱۴۰۰)، *کشف المحجوب*، تهران، سروش

ب) نسخ خطی

اخباری، میرزا محمد، دیوان سیل، نسخه خطی به شماره ۱۳۴۹۷، کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
اخباری، میرزا محمد، دیوان سیل، نسخه شماره ۱۳۶۴۸، کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
اخباری، میرزا محمد، نسخه شماره ۱۳۵۶۹/۲۱، کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
اخباری، میرزا محمد، نسخه خطی شماره ۱۴۵۴۳، کتاب رجال، کتابخانه مجلس شورای اسلامی

معرفی نویسندگان

مریم جلالوند: دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

(Email: maryamjalalvand20@gmail.com)

(ORCID: 0000-0001-6023-7569)

زهرا قرقی: استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

(مسئول: (Email: z_ghoroghi@iau_tnb.ac.ir)

(ORCID: 0000-0003-0467-3467)

غلامرضا داودی پور: استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

(Email: gholamreza.davoudipour@gmail.com)

(ORCID: 0009-0002-7991-3648)

COPYRIGHTS

©2021 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited.

Introducing the authors

Maryam Jalalvand: Ph.D. student, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

(Email: maryamjalalvand20@gmail.com)

(ORCID: 0000-0001-6023-7569)

Zahra Ghoroghi: Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

(Email: z_ghoroghi@iau_tnb.ac.ir: Responsible author)

(ORCID: 0000-0003-0467-3467)

Gholamreza Davoudipour: Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

(Email: gholamreza.davoudipour@gmail.com)

(ORCID: 0009-0002-7991-3648)